

MOUDROST VYŽADUJE ÚSILÍ

Cesta k nejvyšší ctnosti

RYAN HOLIDAY

Autor mezinárodních bestsellerů

Klíčem je klid, Nadčasový produkt, Překážka jako cesta,
Stoikův průvodce pro každý den a Disciplína je osud

audiolibrix

MOUDROST VYŽADUJE ÚSILÍ

Cesta k nejvyšší ctnosti
Ryan Holiday

Wisdom Takes Work

Copyright © 2025 by Ryan Holiday

This edition published by arrangement with Portfolio,
an imprint of Penguin Publishing Group,
a division of Penguin Random House LLC.

Překlad: Jana Zajícová

Překlad básní Abrahama Lincolna, Aischyla, Mayi Angelou a Henryho
Wadswortha Longfellowa: Václav Z. J. Pinkava

Sazba: Jan Hána

Obálka: Nay Mi

Jazyková korektura: Martina Antlová Duchoslavová, Hana Cvrčková

Odpovědná redaktorka: Hana Jarčevská

Tisk: FINIDR s.r.o.

Vydalo Nakladatelství Audiolibrix
Makovského 1334/26, Řepy, 163 00 Praha 6
v roce 2026 jako svou 73. publikaci
První vydání

Připomínky: audiolibrix.cz/pripominky
Detail titulu: audiolibrix.cz/moudrost
Objednávky knih: audiolibrix.cz/objednavky

Při diskusi o knize použijte hashtag #moudrost
Knih je dostupná také jako audiokniha
na audiolibrix.cz/moudrost

České vydání © Audiolibrix s.r.o. 2026
Všechna práva vyhrazena
audiolibrix.cz/nakladatelstvi

Žádná část této publikace nesmí být kopírována a rozmnožována
za účelem rozšiřování v jakékoli formě či jakýmkoli způsobem
bez písemného souhlasu vydavatele.

ISBN 978-80-53063-06-7 (hardback)
ISBN 978-80-53063-07-4 (epub)
ISBN 978-80-53063-08-1 (pdf)

Ani kdo je mlád, ať neváhá oddávat se filosofii, ani je-li kdo stár, ať neochabuje v jejím pěstování; neboť nikdo není ani nezralý, ani přezrálý k tomu, aby pečoval o zdraví své duše. Říká-li někdo, že pro něho ještě nepřišel čas k filosofování, nebo že už pominul, podobá se tomu, kdo říká, že pro něho ještě není čas na blaženost, nebo už není.

EPIKÚROS

OBSAH

Čtyři ctnosti	7
Úvod	11
 I. AGÓGÉ (VAŠE CVIČIŠTĚ)	 17
Prazvláštní výchova...	18
Hovořte s mrtvými	33
Buďte zvědaví	38
Ptejte se	42
Soustřed'te se	46
Naučte se naslouchat	51
Poříd'te si druhý mozek	55
Najděte si svou učebnu	59
Najděte si učitele	63
Staňte se učněm	67
Najděte si scénu	71
Studujte minulost	75
Vydejte se do světa	80
Získávejte zkušenosti	84
Ve zdravém těle zdravý duch	89
 II. SIRÉNY (ÚSKALÍ, PŘED NIMIŽ SE MUSÍTE MÍT NA POZORU)	 93
Bouře v našem nitru...	94
Vyprázdněte pohár	115
Pište, abyste mysleli správně	120
Najmenujte si správní radu	125
Nebud'te všeználek	129
Hlídejte si informační dietu	134
Nezničte se	143
Změňte názor	147
Dospějte	152
Nebud'te sněhová vločka	156
Vyhledávejte kritiku	160
Dělejte chyby	164
Běžte do hloubky	167
Nenechejte se zmást	172
Rozumějte lidem	179
Od pokory k moudrosti...	185

III. APOTEÓZA (DOTEK NEBES)	189
Chytrost, uvážlivost, rozumnost, <i>síla</i> ...	190
Praktikujte empatii	212
Bud'te pokorní	216
Vždy zůstávejte studentem	220
Bud'te učitelem	224
Akceptujte záhady	227
Uvědomte si sebe	231
Osvobod'te se	236
Bud'te šťastní	240
Protrpte se k pravdě	245
Smějte se	249
Neztrácejte úžas	253
Pochopte podstatu	257
Uspějte v závěrečné zkoušce	263
Moudrost je ctnost. Ctnost je moudrost	269
 Doslov	 273
Co si mám přečíst teď?	286
Co když mne zajímají další doporučené knihy?	286
Poděkování	287

ČTYŘI CTNOSTI

Kdysi dávno došel Herkules ke křižovatce.

U protínajících se pěšin v hornaté řecké krajině, ve stínu sukovitých borovic se slavný hrdina řeckých bájí poprvé setkal se svým osudem.

Kde či kdy přesně to bylo, nikdo neví. My tento moment známe ze Sókratových příběhů. Vidíme, jak jej zachytilo to nejskvostnější renesanční umění. Herkulovu rodící se energii, vypracované svaly a úzkost tušíme v klasické Bachově kantátě. Kdyby si John Adams v roce 1776 prosadil svou, byl by Herkules na rozcestí zvěčněn na oficiální pečeti nově založených Spojených států amerických.

Právě na rozcestí totiž Herkules, ještě než si dobyl nehynoucí slávu, než vykonal dvanáct úkolů a než změnil svět, zažil krizi. Velmi reálnou krizi, jaká člověku převrátí život naruby.

Kam měl namířeno? Oč se pokoušel? To je jádro jeho příběhu. Herkules, neznámý, nejistý a osamělý, to nevěděl – stejně jako mnozí z nás.

Na jedné straně rozcestí ležela překrásná bohyně, která ho pokoušela všemožnými lákadly. Vyjímala se v přepychovém rouchu a slibovala mu snadný život. Přísahala, že již nikdy nezakusí nouzi, neštěstí, strach či bolest a že všechna jeho přání budou splněna, pokud se rozhodne pro ni.

Na druhé straně stála stroze působící bohyně v prostém bílém hábitu. Její nabídka byla střízlivější: neslibovala žádné výhody s výjimkou těch, které si Herkules zaslouží tvrdou prací. Dala mu najevo, že ho čeká dlouhá pouť, která nebude prostá obětí a děsivých chvil. Je to však pouť hodná boha – pouť Herkulových předků. Pout, která z něj udělá člověka, jakým má být.

Stalo se to opravdu?

Pokud je to jen legenda, má nějaký význam?

Ano, má, protože je to příběh o nás.

O našem dilematu. O našich vlastních křižovatkách.

Herkules byl postaven před volbu mezi neřestí a ctností, mezi snadným a svízelným životem, mezi prošlapanou a nepoznanou cestou. Stejná rozhodnutí musíme činit i my.

Herkules váhal jen chvíli a rozhodl se pro směr, který změnil vše.
Zvolil si ctnost.

Ctnost – *areté* – je slovo, které má staromódní nádech, avšak skrývá se za ním něco velmi prostého a výsostně nadčasového: mravnost a dokonalost ve smyslu fyzickém i duševním.

Ve starověku sestávala ctnost ze čtyř hlavních prvků.

Odvaha.

Umírněnost.

Spravedlivost.

Moudrost.

Marcus Aurelius, filozof na trůně, jim říkal „prubířské kameny dobra“. Milionům lidí jsou povědomé coby kardinální ctnosti, čtyři takřka univerzální ideály, které vyznává křesťanství a většina západních filozofických směrů, ale neméně se jim dostává i v buddhismu, hinduismu a prakticky všech ostatních myšlenkových školách, které si můžete představit. Jak upozorňuje slavný spisovatel C. S. Lewis, „kardinální“ se jim říká nikoli proto, že by byly pojmenovány po některém církevním hodnostáři, nýbrž proto, že pocházejí z latinského slova *cardo*, což znamená dveřní závěs neboli stěžež.

Jsou to *stěžežní* hodnoty. Hodnoty, na kterých jsou zavěšeny dveře k dobrému životu.

Tyto hodnoty jsou také námětem této knihy a celé série.

Čtyři knihy o čtyřech ctnostech.¹

A všechny mají jeden cíl: pomoci vám zvolit správně.

Odvaha, statečnost, vytrvalost, síla ducha, čest, oběť...

Střídmost, sebekontrola, umírněnost, chladná hlava, rovnováha...

Spravedlivost, poctivost, služba, pospolitost, dobro, laskavost...

Moudrost, znalost, vzdělání, pravda, sebereflexe, mír...

¹Toto je čtvrtá kniha ze série.

V těchto hodnotách spočívá klíč k dobrému životu, k životu naplněnému ctí, slávou a *příkladností* ve všech smyslech těchto slov. John Steinbeck je výstižně popsal jako charakterové vlastnosti, jež jsou příjemné a žádoucí pro svého nositele a umožňují mu vykonávat činy, na které může být hrdý a v nichž může nacházet uspokojení.

Nesejde na tom, zda jste muž, či žena. Zda překypujete fyzickou silou, či jste až bolestně plaší. Zda jste obdařeni genialitou, či jen průměrnou inteligencí. Ctnost je univerzální. Univerzální imperativ.

Tyto ctnosti jsou propojené a neodlučitelné, ale přesto je každá z nich svébytná. Jednat správně téměř vždy vyžaduje odvahu. Uměření nedocílí ten, komu chybí moudrost k tomu, aby zvolil, co za to stojí. A jaký smysl má odvaha, pokud není využita pro spravedlivou věc? K čemu je moudrost, když nám nepomůže k větší skromnosti?

Sever, jih, východ, západ – čtyři ctnosti jsou jako čtyři světové strany, a tak nám jsou svého druhu kompasem. Vedou nás a ukazují nám, kde jsme a kde je pravda.

Aristotelés popsal ctnost jako druh řemesla, ve kterém se musíme zdokonalovat stejně jako v libovolné profesi či dovednosti. „Stavitele z nás dělá stavění a harfenisty z nás dělá hra na harfu,“ píše. „Spravedlivými se obdobně stáváme, když konáme spravedlivě, umírněnými, když konáme umírněně, a odvážnými, když konáme odvážně.“

Ctnost je něco, co děláme.

Něco, co si volíme.

Nikoli jen jednou, protože Herkulovo rozcestí nebylo výjimečnou událostí. Je to každodenní výzva a my se před ní ocitáme neustále a opakovaně. Zachováme se nezištně, či sobecky? Budeme stateční, či ustrašení? Silní, nebo slabí? Moudří, nebo hloupí? Rozvineme si dobrý návyk, nebo špatný? Zvolíme odvahu, nebo zbabělost? Blaženost nevědomí, nebo těžkosti spojené s novou myšlenkou?

Zůstaneme, jak jsme, nebo vyrosteme?

Budeme se ubírat po snadné cestě, nebo po té složité?

Cílem bytí je vědět. Pokud však řeknete, že cílem
vědění je konat, budiž – ale cílem konání je opět vědět.

RALPH WALDO EMERSON

ÚVOD

Ze všech ctností je moudrost nejhůře polapitelná. Aspirujeme na ni a vždy se jí snažíme dosáhnout.

Chápeme však, že skoro určitě nedospějeme do cíle, alespoň ne úplně, a že ke skutečné moudrosti se můžeme maximálně *přiblížit*. Navzdory celoživotní snaze nám pokaždé uniká a s každým dalším krokem prchá do dálky – jako horizont, kterého nemůžeme nikdy dosáhnout.

Se stejnou neuchopitelností se potýkáme, když se pokoušíme moudrost definovat. Zjevně je to obsáhlejší pojem než jen chytrost, vybavenost vědomostmi a fakty, a dokonce i porozumění podstatě jevů. Lidé ve starověku zahrnovali pod slovo „moudrost“ inteligenci, intuici, zkušenosti a vzdělání, filozofické a praktické chápání, povědomí a vtip, perspektivu, bystrost a také prozíravost.

Ano, to vše je moudrost, ale pořád tam toho spousta chybí.

Chci tím naznačit, že vám nedokážu vysvětlit, co je moudrost a jak se k ní dopracovat?

Přesně tak. Vítejte na naší planetě. Je to složité. Jen blázen by důvěřoval receptu, který slibuje, že ho k moudrosti dovede krok po kroku.

Moudrost je *dřina*. Stejně jako k lásce, štěstí a čemukoli cennému se k ní nedostanete pomocí triků nebo zkratk. Kdo tvrdí, že zná snadný způsob, jak k ní dospět, je lhář, a kdo se vychloubá, že jí docílil, k ní má nejspíš daleko.

S jistotou můžeme o moudrosti říci alespoň to, že se s ní nerodíme.

A přesto z ní pocházejí všechny ostatní ctnosti – moudrost je nazývána matkou všech ctností právě z tohoto důvodu. Může člověk, který nechápe riziko, být skutečně odvážný? Jak by bez moudrosti vůbec poznal, kde je zapotřebí odvahy? Nepromarní disciplínu bez užitku, pokud ji využije k nesprávnému počinu nebo pokud postupuje neefektivně? Může mít dobré srdce, ale bez kompetence,

zdravého rozumu a perspektivy vyjdou jeho pokusy o dosažení spravedlivosti zcela jistě naprázdno.

Dalo by se tedy říci, že moudrost znamená vědět...

... *co* dělat,

... *kdy* to dělat

... a *jak* to dělat.

Moudrost znamená vědět, co je co.

Je to schopnost jasně vnímat, co je před vámi. Je to přiblížení se k pochopení toho, jak svět funguje, proč se co děje, jaký je momentální stav a co se může stát teď. Nejsou to encyklopedické znalosti faktů a čísel, nýbrž něco hlubokého, co se zároveň uplatňuje v praxi – má hátmu z Gándhího neudělal jeho brilantní právnícký mozek.

Je-li definovat moudrost těžké, opačně to neplatí. Víme, že odvaž je složitá, zatímco zbabělost je prostá – a úplně stejně se to má s moudrostí, s ctností, která svou prchavostí ostře kontrastuje s hloupostí. Když narazíme na blázna, poznáme to. Víme, že nechceme být jako on.

Stejně tak jako se nikdo nerodí moudrý, se nikdo nerodí ani hloupý – jistě, na začátku je každý neznalý, ale zůstat v tomto stavu je volba. Co si tedy zvolíme?

Moudrost a bláznovství mají společné to, že se k nim můžeme blížit, ale nedosáhneme jich. Někteří z nás mají k moudrosti blíže než jiní, protože jsou vzdělanější nebo chytřejší, ale možností je nekonečně mnoho. Vždy se tedy můžeme naučit a dozvědět něco více. Vždy můžeme lépe chápat svět a sami sebe. Platí to i naopak: I když se někdo jeví jako neuvěřitelný hlupák, ještě pořád nás může překvapit, protože i lidská hloupost je nekonečná.

O moudrost usilujeme z jednoho zásadního důvodu: Potřebujeme ji. Budeme ji potřebovat později a potřebujeme ji i teď. Život je hra, kterou hraje přemýšlející člověk. Jeden den stojíme před rozhodnutím o své budoucnosti, další den před morálním dilematem. Spletité problémy. Komplikované vztahy. Matoucí situace. Skryté příležitosti.

Když pak takové více či méně důležité chvíle přijdou, potřebnou moudrostí buď disponujete, anebo ne. Vyzbrojili jste se znalostmi,

zkušenostmi a pochopením, anebo ne. Připravili jste se, anebo ne. V takových chvílích doceníte fakt, že štěstí přeje připraveným.

Moudrost je tedy výslednicí práce odvedené v předstihu, plod vypěstovaný z dávno zasetého semínka. A jak nás učí starověcí myslitelé, sklízet můžeme jen to, co bylo zaseto.

TO JE TA SPRÁVNÁ CESTA

Seneca vyprávěl příběh snobského, ale líného Římana, který chtěl ohromit své vzdělané přátele, a místo aby strávil stovky hodin čtením, pořídil si několik sečtělých otroků. Jeden uměl nazpaměť Homérovy básně, druhý znal Hésioda. Měl také otroka specializovaného na Sapfó, dalšího na Pindara, jiného na Simonida a podobně a takto pokryl veškeré řecké básníky, u kterých se od Římana z vyšší společenské třídy očekávalo, že bude mít jejich díla v malíčku.

Myslel si, že na všechny vyzraje, když na večírcích bude mít své otroky po ruce a ti kdykoli přispěchají s vhodným citátem. Pak mu jeden přítel navrhl, aby začal brát hodiny zápasu. „Vždyť jsem slabý a neduživý!“ odpověděl bohatec. „Ale nepovídej,“ utahoval si z něj přítel. „Vždyť se jen podívej, kolik máš otroků kypících zdravím!“ Všichni bychom si přáli, aby existoval způsob, jak získat něco za nic, abychom se mohli rychle přenést do kýženého cílového stavu. Hledáme triky a taháky, jako by snad moudrost byla dosažitelná bez obrovského úsilí, bez celoživotního studia. Tento úkol nelze delegovat na jiného člověka, připomíná nám Seneca.

Neexistuje technologie, která by to zařídila za vás. Není na to žádná aplikace. Žádný učitel, který vám prostě všechno nahraje do mozku. Žádný guru, který vás dovede k osvětlení, nebo šaman, který vám umíchá potřebnou dávku. Nejde ani o to, do jakých výchozích podmínek jste se narodili. Jde o to, *jak s nimi naložíte*.

Cesta k moudrosti je trnitá a občas na ní zakopnete o bludný kámen. Budete překonávat překážky a někdy zabloudíte do slepé uličky. Někdy si budete zoufat. Čekají vás vrcholy, které berou dech, a zázraky,

které vzbuzují bázeň. Musíte myslet na spoustu faktorů. Po cestě narazíte na nepříjemné lidi a nepříjemné myšlenky. Jste dost odolní na to, abyste to všechno zvládli? Jste připraveni na dlouhou cestu? Nebo chcete, aby všechno bylo pěkné, uspořádané a snadné?

Možná jste přirozeně nadaní a možná už máte diplomy z těch nejlepších škol, ale to neznamená, že jste dosáhli moudrosti. Seneca o tom píše: „Zbývá hodně práce, nesmíš šetřit bděním ani námahou, chceš-li, aby byla dokonána.“

Kniha, kterou držíte, tedy není *knihou o moudrosti*, nýbrž knihou o práci, kterou je třeba odvést. Klade si za cíl vysvětlit metody, jež využívali či využívají někteří z nejmoudřejších lidí, kteří se kdy narodili, a také pasti, do nichž upadají pošetilci. Ne vždy jsou to metody, které dotyční sami výslovně popsali. Moudří lidé nemají ve zvyku hovořit o své moudrosti a hlupáci si neuvědomují svou hloupost, ale obě skupiny nám poskytují něco cenného: svůj příklad.

Moudrostí se význační muži a ženy zabývali dlouhá tisíciletí, dávno předtím, než Sókratés takřkajíc snesl filozofii z nebes. Seznámíme se s myšlením Michela de Montaigne a Ralpha Waldo Emersona, kteří nám v této knize poslouží jako průvodci, ale také s namyšleností a hloupostí lidí, od nichž bychom právem čekali něco lepšího. Podíváme se na trpělivou, prakticky založenou moudrost Abrahama Lincolna, a dáme ji do kontrastu s impulsivní nezralostí domnělých géniů, kterým navzdory jejich výkonnému mozku leccos nedochází.

Hlavně se ale budeme zabývat prací, kterou odvedli – protože nikdo z nich nedospěl k moudrosti jen tak mimochodem.

Stejně jako ostatní ctnosti je i moudrost vedlejším produktem toho, když děláte správné kroky správným způsobem ve správný čas, nikoli jen jednou, ale důsledně po celý život. Moudrost je důsledek metody, ale nikdy si ji nemůžeme skutečně přisvojit.

Důvodem je, že moudrost je ona metoda.

Není nikterak průlomová. Jsou to postupy, které lidé používají, otázky, které si kladou, a kroky, které činí od okamžiku, kdy začali kráčet po naší planetě. Je to vztah mentora a učedníka. Je to studium

historie. Je to čtení – nikdy nekončící čtení. Je to vyhledávání zkušeností. Je to pronikání, objevování, analýza, diskuse, debata a vyžadování odpovědí. Je to soustředění a pozorování. Je to vyhýbání se chybám a schopnost poučit se z nich. Je to sebehodnocení. Je to zpochybňování předpokladů, ze kterých vycházíme. Je to schopnost zůstat studentem, bez ohledu na to, jak staří jsme a jakého mistrovství jsme dosáhli.

Tyto metody mohou být jednoduché, ale co když se po nás chce, abychom je uplatňovali celoživotně? Ze dne na den může být návratnost skromná, ale v průběhu života se nasčítá...

Můžeme být stále moudřejší, ale nikdy nebudeme moudří.

Chytřejší, ale nikdy ne chytří.

Můžeme se přiblížit, ale nikdy *nedospějeme do cíle*.

Moudrost je dostupná všem, kteří se o ni chtějí přičinit.

Moudrost není pohodlná.

Moudrost je bitva, kterou je třeba vyhrát.

Moudrost vyžaduje úsilí.

Moudrost za to stojí.

Moudrým se ještě nikdo nestal náhodou.

SENECA

I. Agógé

(vaše cvičiště)

Vzdělání nám nemůže nikdo dát – musíme se o ně přičinit sami. Nejdůležitější rozhodnutí, které člověk v životě činí, je stát se studentem a zůstat jím nejen ve škole či ve své profesi, nýbrž celoživotně. Není samo sebou, že moudří lidé tak málo hovoří o moudrosti. Pořád je totiž zaměstnává úsilí o její nalezení a nikdy se nepřestávají považovat za studenty. Kvalitní vzdělání nám vštěpí morální hodnoty, dobré myšlenky a návyky – dovednosti, které nám umožňují naučit se vše, co nám je svět schopen dát. To, co si ukládáme do mozku, zejména v raných fázích života, ale také každodenním úsilím, je vlastně kredit, který čerpáme v budoucnu. Návyk, který si nyní vybudujeme, nám bude oporou... nebo nás zradí. Musíme se stát studenty historie, lidstva. Musíme si pěstovat schopnost poslouchat, dívat se, učit se. Musíme si tříbit silný smysl pro zvědavost, neukojitelnou touhu získávat znalosti. Načrtnout si svou cestu učení vyžaduje obrovskou disciplínu a značnou odvahu. Tak se do toho pustíme.

Člověk by předpokládal, že Michel de Montaigne jakožto synek z aristokratické rodiny trávil své rané dětství obklopen služebníky a zahrnován luxusem. Jenže ve skutečnosti ho rodiče poslali, aby bydlel u jedné nedaleko žijící rolnické rodiny. Nebylo za tím zanedbání péče, nýbrž snaha dát synovi něco, co doma získat nemohl. Většina dětí z bohatých rodin byla v 16. století předávána kojným a vychovatelkám, zatímco malý Michel byl – na dohled od rozsáhlé usedlosti, která nesla jméno jeho rodu, a přesto ve zcela jiném světě – podle svých slov „utvářen osudem dle zákonů běžných lidí a přírody“.

Byl to nezvyklý začátek nezvyklého vzdělávání – a Montaigne v něm pokračoval až do okamžiku, kdy ve svých 59 letech vydechl naposledy.

Po těchto raných dnech v lůnu náhradní rodiny se Michel vrátil domů, kde jeho otec nařídil, aby kolem jeho syna nikdo nemluvil jinak než latinsky. Namísto dialektu, kterým se hovořilo v Gaskoňsku, žil Montaigne ve světě Horácia a Catona, takže byl přirozeně vychován jako mluvčí jazyka, jímž hovořili staří Římané. Do tohoto plánu se zapojili i obyvatelé vesnice, a ještě o řadu let později neskrýval Montaigne překvapení, když jeden vesničan jen tak mezi řečí označil jistý nástroj latinským názvem – tak silně se mu v mysli zakořenil návyk, který vznikl právě kvůli malému Michelovi. Jelikož nebyly v chlapcově doslechu povoleny žádné jiné jazyky (jeho učitel latiny byl koneckonců Němec a francouzsky ani neuměl), osvojil si mateřský jazyk filozofie rychle a bez námahy. Římané do Bordeaux poprvé pronikli kolem roku 60 př. n. l. a Řím padl dávno před Montaignevým narozením, ale z jeho hlediska byla *urbs aeterna* vskutku věčným městem.

Netrvalo dlouho a chlapec ovládal latinu plynuleji než jeho rodiče a byl v ní zběhlejší než jeho učitel. „Až po svých šestých narozeninách,“ vzpomínal později Montaigne, „jsem začal francouzštině rozumět lépe než arabštině.“

Dalo by se předpokládat, že tak přísná a cílená výchova (nemluvě o tom, jak byla zvláštní) vytěsnila z chlapcova života veškerou radost. Montaigne měl ale štěstí, jelikož láska a něha utvářely jeho osobnost neméně silně než tyto experimenty. Později mu otec zařídil výuku řeckého jazyka. Ta již probíhala tradičněji, ale přesto byla z otcova rozhodnutí pojata jako hra. Montaigne s odstupem vzpomínal, jak zábavné bylo, když se se svými učiteli „ostřeloval časovanými tvary sloves“, aniž si uvědomoval, že se učí. Zmínil také, že jeho otec při svých cestách do zahraničí slýchal od specialistů na pedagogiku, aby duši svého syna formoval „jen a výlučně laskavostí a svobodou“ a aby respektoval jeho přání, protože jen tak bude malý Michel učení *milovat*. Může tedy někoho překvapit, že Montaigne byl na smrtelném lůžku přesvědčen, že lepšího otce mít nemohl?

Fyzicky byl Montaigne za svůj život potrestán jen dvakrát, a to jemně, jak poznamenal. I dnes bychom našli mnoho dětí, které by o sobě totéž tvrdit nemohly, a co teprve v šestnáctém století! Ráno ho většinou nebudil sekýrující rodič ani přísný kantor, nýbrž překrásný zpěv hudebníků, které jeho otec najal. Byl to způsob, jak syna seznámit s hudbou, ale také projev dojemné péče: Montaigneův otec se domníval, že budit „jemný mozek dítěte“ zatřesením nebo výkřikem je poněkud kruté.

V sedmi letech četl Montaigne pro potěchu Ovidia, protože blahosklonná ponaučení, která nacházel v dětských příbězích, už ho začala nudit. Nebyl ale jen knihomolem. V domácnosti Montaigneových představovalo všechno příležitost učit se – dokonce i vtípky nebo chyby byly využívány jako podnět k diskusi nebo výuce. Všechno bylo zamýšleno tak, aby to „sloužilo jako vynikající kniha“, každá situace skýtala ponaučení, a dokonce i „podvůdek pážete, hloupost podomka, pár slůvek zaslechnutých u stolu“ byly příležitosti k diskusi, debatě a analýze. Všechno mělo být zpochybňováno. U každé myšlenky bylo třeba najít její zdroj. K velkým myslitelům se příslušníci domácnosti Montaigneových obraceli o radu a pro odpovědi, ale ani tito velíkáni nebyli ušetřeni otazníků. „Vše prosévej sítím,“ odpověděl

Montaigne později na otázku, jak vychovávat dítě, „a nevkládej dítěti do hlavy nic jen z titulu autority nebo víry.“

Učili ho, aby si nedělal těžkou hlavu z chyb, a dokonce ho povzbuzovali, aby je dělal. Když později vzpomínal na to, co si z dětství vzal, řekl, že děti je třeba učit hlavně, „že přiznat chybu ve své argumentaci, i když si jí nikdo jiný nevšiml, je projevem spravedlivosti a poctivosti“, což pro něj byly hlavní kvality, o které usiloval. V Montaigneově rodině byla umíněnost hříchem a víra ve vlastní neomylnost nebo nadřazenost platila za jediný nešvar, za který se člověk měl stydět.

Když pak Montaigne poprvé vstoupil do školní třídy na Collège de Guyenne, k jejímuž založení přispěl i jeho otec, musel to být šok. Najednou byl obklopen jinými žáky a čekala ho školní docházka. Montaigne určitě věděl, že slovo „škola“ pochází z řeckého slova, které znamená „odpočinek“. Tato etymologie se v jeho době lišila od reality stejně radikálně jako dnes.

Montaigneovi se nezamlouvalo, že byl se svými spolužáky často „necháván na pospas trudnomyslnému rozpoložení rozlíceného kantora“. Potýkali se s kvanty učiva a dny se příšerně táhly. Žákům připadalo nesnesitelné „dřít čtrnáct nebo patnáct hodin denně jako nosič“. Byli nuceni učit se nazpaměť, recitovat a překládat, jako kdyby tyto zvuky, hlasy a symboly nahrazovaly pochopení. Montaigne cítil, že je tragické, nikoli však překvapivé, že tolik dětí nenávidí školu, a ještě smutnější mu připadalo, kolik učitelů nenávidí své studenty.

Stejně jako ptáci přenášejí potravu v zobáku „aniž ji ochutnají, aby ji mohli nacpat do zobáčků své drobotiny“, napsal Montaigne, „se i naši učitelé vydávají hledat ve svých knihách poznání, ale kladou si je jen na špičku jazyka, aby je mohli vyplivnout do větru“. Jeho spolužáci, kteří dokázali zopakovat, co se dozvěděli od svých učitelů, nebyli lepší než papoušci. „Vědět něco z paměti znamená nevědět,“ řekl později Montaigne. „Je to jako vzít, co vám dali, a uložit si to do paměti.“

Škola ho vybavila základními vědomostmi o matematice, logice a poezii. Jenže on snil o tom, že převezme kontrolu nad svým

studiem, a když později zjistil, že Sókratés nechával většinu času mluvit své studenty, pocítil závist.

Na rozdíl od školní docházky měl zbytek jeho raného vzdělávání *aktivní* podobu. Tanec, jízda na koni, zacházení s kopím, hra na hudební nástroj – ve všech těchto dovednostech bral hodiny. Montaigne i jeho bratři se naučili francouzskou obdobu dnešního tenisu, což bylo neobvyklé, protože sport tehdy nebyl považován za důležitý. Montaigne žertoval, že mnozí jeho spolužáci by na tom byli lépe, kdyby se učili *jen* tenis, protože by si ušetřili trápení ve škole a alespoň by se dostali do formy. Podotkl, že by také byli ušetřeni ega, které v člověku naroste s pocitem, že se mu dostalo vzdělání. Montaigne v každém případě nebyl vychováván tak, aby z něj byl změkčilý intelektuál, nýbrž aktivní mladý muž plný života.

Čest každé pedagogické instituce zachraňují její učitelé. Navzdory veškerým nedostatkům a frustraci, jež v něm tradiční vzdělávání vyvolalo, měl Montaigne štěstí na několik skvělých pedagogů. Jeden z nich, George Buchanan, uprchl do Bordeaux před náboženským pronásledováním. Budoucí učitel králů byl daleko od domova a mladému Montaigneovi dokázal dát světovou perspektivu. Buchanan miloval divadlo a ve škole organizoval mnoho představení, do nichž vtáhl i svého neobyčejného svěřence.

Možná byl právě Buchanan tím učitelem, kterému Montaigne později mohl děkovat za to, že v něm vzbudil čtenářské návyky. Žili v době, kdy knihy byly drahé a cenzura všudypřítomná, ale tento učitel chápal, že školní osnovy nedokážou ukojit chlapcovu zvědavost. A tak se dohodli: pokud Montaigne bude plnit své studijní povinnosti, bude mít volnost při samostatném poznávání. Můžeme si domýšlet, že Buchanan takto svého žáka ponoukal, a že mu dokonce půjčoval výtisky ze své knihovny. „Předstíral, že nic nevidí,“ řekl vděčně Montaigne, „a tak zvyšoval můj apetit a nechával mě hltnout ty knihy potajmu.“

Byl to brilantní krok, protože Montaigne měl příležitost pozorovat, jak se mnozí jeho spolužáci ze školy vrací s nenávistí k četbě.

Takto našel i překrásné velkoformátové vydání díla římského básníka Publia Terentia, které editoval Erasmus. Montaigne si v roce 1549, kdy mu bylo šestnáct, tento svazek zakoupil. Četl si v něm znovu a znovu v průběhu celého života, a kdykoli Terentiovy spisy otevřel, nemohl v nich „nenajít novou krásu a eleganci“.

Montaigne dokončil školní docházku s několikaletým předstihem. Vedl si dobře a bylo to pro něj příjemnější než pro většinu jeho souputníků. „Tak jako tak to ale byla jen škola,“ shrnul své zážitky ze vzdělávání. Co si za všechny ty roky odnesl? Nic oproti tomu, čeho se mu dostalo doma, kde si osvojil lásku k poznání.

Smyslem vzdělávání vždy bylo probudit v člověku zvědavost, touhu chápat svět a své místo v něm. A přesně tato touha bývá později zadušena.

Z celého dědictví, které na chlapce čekalo a které zahrnovalo rozlehlé lány pole, vinici a zámek, bylo právě toto jeho největší pozhénání. „Těžko si pro dítě představit bizarnější omezení, než s jakými vyrostl on,“ poznamenala autorka jeho životopisu Sarah Bakewell, „ale současně měl skoro neomezenou svobodu. Montaigne byl svět sám pro sebe.“

Stejně jako všichni absolventi však Montaigne musel dříve či později vkročit do skutečného světa. Jeho otec vždy vycházel z toho, že synovo vzdělání není samoúčelné, nýbrž je to příprava, aby mohl řídit rodinné podnikání, zastávat veřejný úřad, vykonávat vůdčí pozici či být společnosti prospěšný obhajobou hodnot, které byly ještě nedlouho předtím ztraceny v „dobách temna“. Montaigne sám by možná býval chtěl zůstat badatelem, ale život pro něj měl jiné plány – a jeho otec také.

„Školnímu vzdělání vděčí jen za prvních patnáct nebo šestnáct let svého života,“ napsal o sobě později Montaigne, „zatímco za zbytek vděčí konání.“ Všichni stojíme před tímto přechodem, od školy ke zkušenostem, od třídy ke škole života. Všem, o čem Montaigne četl – řecká demokracie, římská říše, Ciceronovy právní případy, moc střeďověké církve – nyní musel sám čelit, nikoli ale v září zlatého věku, nýbrž v nepřehledném, zakaleném přítomném okamžiku.

Po studiích práva nastoupil Montaigne jako úředník královského soudu v Bordeaux, kde měl za úkol posuzovat složité právní případy a komunikovat s dalšími soudními dvory.

Soudní úředníci byli v té době vybírání a přijímání dvěma velice rozdílnými způsoby. Jeden přístup, který se používá do dneška, spočíval v posouzení akademických úspěchů a schopností otestováním uchazečových znalostí. Druhou, jednodušší metodou bylo poskytnout budoucímu úředníkovi případ k posouzení a ověřit, jak si vede a jakým způsobem uvažuje.

Druhý uvedený postup je podle Montaigne lepší, i když uvádí, že „ačkoli obě tyto metody jsou zapotřebí a obě musejí být použity současně, má talent získávat poznání menší hodnotu než talent usuzovat. Úsudek se obejde bez znalostí, zatímco znalosti bez úsudku nikoli“.

Montaigne svou pozici téměř jistě získal díky konexím svého otce, ale za patnáct let, během kterých ji zastával, pochopil, že znalost práva a *chápání* práva jsou dvě zcela odlišné věci. Stejně jako všechny brilantní právní mozky se naučil, že teorii je třeba upravit tak, aby odpovídala realitě, nikoli naopak, a že pouze reálná, bolestná zkušenost může člověka naučit, jak zvládnout svou profesi.

Když se střetával se spleťtostí lidského srdce nebo zvažoval dvojakou povahu výsledků, rychle si uvědomil, že v knihách toho mnoho chybí. Ne že by jeho kolegové věnovali výkonu své profese příliš velké mentální úsilí. Montaigne s hrůzou vzpomínal, jak soudce, o kterém věděl, že podvádí svou ženu, odsoudil obviněného za tentýž přečin, načež napsal zamilovaný vzkaz své milence.

Rok po roce si Montaigne ve své práci rozvíjel úsudek – o tom, proč lidé jednají tak, jak jednají, jak rozpoznat lháře, jak se propracovat k jádru věci. Z tohoto důvodu byl povolán na dvůr krále Karla IX. a na konci své právní kariéry získal Řád svatého Michaela, což se ve Francii fakticky rovnalo povýšení do rytířského stavu.

Vstup do skutečného světa je šok pro všechny mladé lidi. Přechod ze sféry myšlenek do sféry králů a trestních soudů musí člověku v duši nutně způsobit chaos a zklamání za jakýchkoli okolností,

ale Francie navíc dělala za Montaigneova života dojem, že je před rozkladem.

O generaci dříve vymaloval Michelangelo Sixtinskou kapli. Fernão de Magalhães obeplul svět. Mikuláš Koperník zatočil s představou, že země je středem vesmíru. Renesance vzkvétala a přinášela překrásné umění i převratné novinky. Za Atlantikem byl objeven nový svět. Když do Evropy pronikly zprávy o jiných kulturách, museli si lidé poopravit i své představy o velikosti a tvaru naší planety.

Společně s objevy a vynálezy ale přišla i destabilizace. Církev, která byla dlouho sjednocující silou, kvůli těmto novým formám uvažování a technologiím pro šíření nových myšlenek ztrácela půdu pod nohama. Podle Montaigneových slov byla v té době vcelku rozšířená představa, že „svět je vzhůru nohama“. Lidé poprvé začali zpochybňovat dusivou roli, kterou ve společnosti hrál klér, a dokonce se začali ptát, *proč jsou věci tak, jak jsou, a zda tak mají pokračovat*.

Martin Luther tyto teze přibil ke dveřím kostela. Následovaly reformace a protireformace, povstání a nepokoje. Objevila se nová vyznání a bojovala nejen za své právo existovat, ale také o moc, která by jim umožnila rozdrtit veškeré konkurenční doktríny coby hereze. Řádily inkvizice a perzekuce. Květina renesance vadla na popravišti. Od tolerance éry osvěcení a přijímání jinakosti dělilo lidi ještě několik *staletí*. Tehdejší svět byl a zůstal, jak poznamenal jeden badatel, osvědčen leda tak ohněm.

V roce 1562 sledoval Montaigne, tehdy úředník na dvoře Karla IX., krveprolití během násilného obléhání Rouenu katolickými silami, při kterém v důsledku náboženského napětí rozdělujícího Francii přišlo o život přes tisíc lidí. Jen o několik měsíců dříve zmasakroval vévoda z Guise desítky francouzských hugenotů při mši ve městě Vassy. O rok později byl on sám zastřelen na kraji silnice jiným francouzským šlechticem, který na něj cíhal. Když byl vrah polapen, byl odsouzen k vlečení koněm a rozčtvrcení, ale výkon rozsudku se nezdařil podle plánu, a když se ani po několika pokusech nepodařilo vyrvat nešťastníkovy končetiny z kloubů, zkrátil jeho utrpení katův meč.

Následovaly represálie, které vyústily v masakr známý jako Bartolomějská noc, kdy byly tisíce hugenotů povražděny a jejich těla byla naházena do Seiny.

Pozorovat to vše muselo být obzvlášť příšerné pro muže, kterému byla vštěpována intelektuální pokora a který věřil, že myšlenky je třeba podrobovat zkoumání a že lidé jsou chybuující tvorové. „Člověk musí své domněnky brát opravdu vážně,“ napsal Montaigne, „pokud je kvůli nim ochoten někoho upálit zaživa.“ Jenže to byla za jeho života poměrně běžná praxe: tisíce lidí uhořely na hranici, povětšinou za smyšlené zločiny. Během inkvizice bylo upáleno několik Montaignových příbuzných včetně jeho praprapradědka.

Francouzské náboženské války se táhly celá desetiletí a vyžádaly si životy více než milionu lidí, z nichž mnozí zemřeli téměř nepopsatelně barbarským způsobem.

To bylo na hony vzdáleno idylickým dnům jeho mládí, kdy si žil jako v bavlne, otec ho chránil před masakry a jejich dopady na všední život a učitelé se na něj usmívali a podporovali ho v jeho zvědavosti a podivínství.

Ve světě, který byl svou povahou stále ještě středověký a definovaný strachem a pronásledováním, bylo svobodné, nekonvenční myšlení poměrně riskantním podnikem. Nebezpečné bylo také vymýkat se. Jenže jako rodina, která přišla k bohatství obchodem teprve o několik generací dříve, se Montaigneovi zkrátka vymýkat museli. Matčina strana rodiny patřila k *marranos*, španělským židům, kteří během inkvizice konvertovali ke katolicismu, aby se vyhnuli smrti. Otcova strana rodiny byla protestantská.

Když Montaigne četl o lidech, kteří byli jiní než on, zejména pak poznámky o čerstvě objevených obyvatelích „Nového světa“, vzbudilo to v něm spíše zvědavost než chuť soudit. „Rozmanitost povah, sekt, úsudků, názorů, zákonů a zvyků nás učí posuzovat sami sebe s rozumem,“ řekl. Cožpak se obyvatelé Amazonie vzájemně usmrcují vlečením a čtvrcením, upalují se na hranici, obviňují se z černé magie? Kdo je tady opravdu barbar?

Později si nechal vyrazit minci, kterou s sebou nosil, aby mu tyto myšlenky připomínala. Stálo na ní: „Zdržuji se soudů.“ Nechtěl se nechat vtáhnout do víru fanatismu a fundamentalismu. Neúčastnil se hádek a konfliktů. Nehnal se za tím, za čím se hnali všichni ostatní, a nesnažil se nikoho předčít či porazit. Udržoval si chladnou hlavu, zatímco zbytek světa ztratil tu svou.

Touto disciplínou a tolerancí si nenadělal přátele, jak si zasloužil. Cítil, že je mužem bez vlasti. Věděl, že má na zádech namalován terč. „Na každém rohu mi spílali,“ naříkal si Montaigne. „Pro guelfy jsem byl ghibellín a pro ghibellíny guelf.“² Lidé, kteří se odmítají přidat na jednu stranu, mají dvakrát více nepřátel.

Montaigne musel cítit, že jeho kariéra ve veřejné správě se chýlí ke konci – jak se může člověk věnovat záležitostem státu, když jsou vraždy a perzekuce veřejně přijímány? Když se extremismus stal normou? Když se budoucnost jeví krajně nejistě?

„Jen kdo musí ve své vlastní otřesené duši prožít dobu, v níž válka, násilí a tyranské ideologie přímo ohrožují jeho život a v rámci tohoto života jeho nejceněnější podstatu, individuální svobodu,“ napsal romanopisec Stefan Zweig, když se zhloubal do Montaigneových prací v době, kdy v Evropě zuřil nacismus, „jen ten ví, kolik cti a rozhodnosti je třeba, aby člověk dokázal zůstat v dobách stádního šílenství věrný svému nejvnitřnějšímu Já, jen ten chápe, že nic na světě není těžší a problematičtější než si uprostřed hromadné katastrofy zachovat neposkrvněnou duševní morální nezávislost.“ Nezbláznit se ze šílenství všude kolem, to vyžaduje odvahu, disciplínu, smysl pro spravedlnost a moudrost.

Pak zažil Montaigne opravdovou pohromu, jakou neočekával ani v nejhorších snech. Na projížďce po svém panství narazil v plné rychlosti do jiného jezdce a spadl z koňského hřbetu na zem. Když ho přátelé celého polámaného nesli domů, cítil Montaigne, jak z něj vyprchává život. Duše mu už už tančila na rtech, připravená na rozloučení.

Jenže pak se do jeho těla vrátil život – a Montaigne dostal druhou šanci. „Představ si, že máš v této chvíli zemřít,“ napsal Marcus

² Ghibellíni a guelfové byly soupeřící politické frakce ve středověké Itálii. Ghibellíni stáli na straně císaře a prosazovali jeho nadřazenost nad městskými státy a papežem, zatímco guelfové podporovali papeže a usilovali o omezení císařské moci ve prospěch měst a církve. Montaigne názvy těchto dvou táborů používá jako metaforu pro nesmiřitelnou atmosféru v rozdělené společnosti. (pozn. překl.)

Aurelius v *Hovorech k sobě*. „A teď vezmi zbytek života, který ti byl dán, a prožij ho, jak se patří.“

Marcus Aurelius je jedním z mála stoiků, které Montaigne ani jednou necituje, ale dospěl ke stejnému závěru. Ve světle této nehody, při které na něj sáhla smrt, mu zákon přestal připadat tak důležitý. Soudní záležitosti a rituály se mu musely jevit téměř mučivě pitomé, snad až groteskní.

A tak se sebral a odešel.

„Léta Páně 1571,“ napsal v latinském jazyce, který se naučil metodami svého otce, „se Michel Montaigne, stár 38 let, v den svých narozenin, v den předcházející prvnímu březnovému dni, již notně znaven otročinou u soudů a veřejnými úřady, avšak se schopnostmi dosud plně zachovanými, uchýlil do náruče učených panen, aby tam v klidu a bezpečí prožil dny, které mu ještě zbývají poté, co jich více než polovina uběhla, pokud mu osud dopřeje dokončit tento pobyt a užívat tato sladká otcovská útočiště a zasvětit je své svobodě, klidu a volnému času.“

Zde, v knihovně, tedy muž, jehož vzdělání bylo tak dlouho usměřňováno či hlídáno, plně přebíral otěže do svých rukou. Otec mu zemřel a z jeho kariéry se vytratil život. Jen taktak utekl smrti. Měl za sebou nejméně polovinu života, kterou věnoval studiu jiných lidí a prací na jejich problémech.

Nyní řekl *dost* a rozhodl se, že se bude řídit starodávným příkazem velkého orákula z Delf: *Poznej sám sebe*.

Zdá se, že v prvních několika letech po nehodě Montaigne nedělal nic jiného, než četl. Ve věži na panství, které mu otec zanechal, uspořádal své knihy na dlouhých, okrouhlých policích kopírujících tvar zdí kruhové budovy. Jedním pohledem mohl přehlédnout celou svou knihovnu, tisíce knih, život plný učení, který zde měl jako na dlani. Místnost, kterou jeho otec využíval jako kapli, proměnil Montaigne v chrám vědění. „Knihy jsou mé království,“ řekl, „a chci zde vládnout jako absolutistický panovník.“

Když nečetl, přemýšlel a vychutnával si svou vlastní společnost a svobodu pěstovat myšlenky a trénovat si mysl.

„Chodí po místnosti,“ vykresluje jeden životopisec Montaigne, když je zrovna ve svém živlu, „a bere z polic jednu knihu po druhé, náhodně je otevírá, čte úryvky a následně o nich mluví. Neustává a mluví moudře, vtipně, laskavě, zatímco si blikající světlo pohrává s jeho vnímavou, inteligentní tváří a měsíční světlo tu a tam dopadá na podlahu, dokud se svět, na který jsme zvyklí, nerozpustí pod tíhou jeho mluvy a dokud se jeho součásti nevlíní a netřepotají se v záři ohně.“

Na policích měl kopii Terentiových spisů, kterou si pořídil za školních let. Nechyběli tam stoikové, Lukrécius, Horácius a Diónés Laertios. Byl tam i jeho oblíbenec Plútarchos. „Jaký prospěch jsem jen získal četbou *Životopisů* našeho milovaného Plútarcha!“ zvolal Montaigne u vytržení a vzdal tomuto starověkému biografovi hold nikoli za způsob, kterým zaznamenal „den pádu Kartága... jako spíše za pojednání o Hannibalově a Scipiově chování, méně... za název místa, kde skonal Marcellus, jako spíše za vysvětlení toho, proč smrt vyjevila, že byl nehoden svého úkolu“. Montaigne nelitoval peněz a nechal si některé ze svých oblíbených citátů vyrýt do trámů podpírajících strop jeho pracovny, přímo nad police knih. Mnohé citáty pocházely od řeckého filozofa Sexta Empirica. ΟΥ ΚΑΤΑΛΑΜΒΑΝΩ (nerozumím). ΕΠΙΕΧΩ (zdržuji se úsudku). ΣΚΕΠΤΟΜΑΙ (zkoumám). Od Terentia si nechal vyrýt citát „Jsem člověk a nic lidského mi není cizí“, od Sókrata „Bezbožnost chodí v patách pýchy jako pes“, od Plinia „Jediná jistá věc je, že nic není jisté“. Chybět nemohl ani Epiktétos s citátem „Lidi netrápí věci, ale to, co si o nich myslí“.

Můžeme se tedy divit, že když Montaigne zasedl k psaní, začal otázkou, a nikoli tvrzením? „*Que sais-je?*“ *Co vlastně vím?* Co Montaigne věděl o sobě? Co si odnesl ze své jedinečné vzdělávací cesty? Ze svých knih? Co si vzal od sedláků, u nichž vyrůstal? Od svého otce? Od svých učitelů? Co *opravdu*, skutečně věděl?

Když poodstoupil, aby se vzdálil od násilí běsnícího za jeho života, rozhodl se probádat lidský úděl formou nestrukturovaných úvah, jejichž délka někdy nepřekračuje stránku, zatímco jindy vydají na

kratší knihu. Tomuto útvaru se pak začalo říkat esej, což ve francouzštině znamená *pokus*.

Montaigne psal o mnoha tématech – o strachu, zahálce, lásce, kterou cítíme ke svým dětem, krutosti, zkušenosti. Psal také o svých oblíbených autorech a kanibalech z Nového světa, o nichž slyšel. Témata těchto esejů však byla nanejvýše odrazovým můstkem, ospravedlněním pro zkoumání a zvažování *čehokoli*, co mu připadalo zajímavé. Všechny náměty se nakonec vždy vrátily k ústřední postavě jeho pátrání, k němu samotnému. „Raději budu odborníkem na sebe než na Cicerona,“ řekl.

„Jde za svým tématem, jako když štěně běží za kočárem a stokrát se od něho odchýlí, aby prozkoumalo okolí,“ píše jeden životopisec. „Jeho nevázaná mysl je uvolněná, lehká, avšak přesto vážná. Ze všeho odstraňuje slupku a radostně čichá k plodu uvnitř... Svou povahou je přemýšlivý, zkoumající, skeptický. Bloumá mezi lidskými přesvědčeními, názory a zvyky a každou myšlenku zkoumá a odstraňuje z ní nánosy zvyků, předsudků, času, místa, jednu vrstvu po druhé, jako by loupal artyčok. Bere si na paškál názor jedné školy, chválí jej a obdivuje a pak zvažuje protikladný názor jiné školy a nachází i na něm, co může pochválit a obdivovat. Na svých vahách porovnává pojem s pojmem, člověka s člověkem, zvyk se zvykem.“

Chaotičnost světa, do kterého se Montaigne narodil, mu poskytla příležitost. Velmi dlouho bývala církev autoritou ve všech otázkách. Mnohé poznatky byly pořád ještě uzamčeny za bránou klášterů, nepřístupné a nepraktické. Po staletí bylo jednotlivci kladeno na srdce, že je nepodstatný. Kolumbus a Koperník prokázali, že pravdy, které byly po staletí považovány za nevyvratitelné, jsou směšně nesprávné. Na povrch začaly probublávat základní otázky, které si dlouho nikdo nekladl a které rozhodně zůstávaly bez odpovědi. Už jen skutečnost, že nikdo předtím nikdy nenapsal esej, něco dokazuje!

Když Montaigne jednou pozoroval svou kočku, kterou se snažil zabavit hračkou, zastavil se a položil si otázku: „Kdo si tady hraje s kým?“ Jeho eseje se jen hemží příběhy o zvířatech, jež mají ilustrovat,